

УДК 37.01 (019)

DOI: 10.15587/2313-8416.2015.54854

МЕТОДИЧНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ 5–8 КЛАСІВ УМІНЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З ПІДРУЧНИКОМ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

© Ю. М. Кошара

В статті порушується питання розвитку в учнів умінь самостійної роботи з підручником української літератури та пропонується методична модель розвитку необхідних умінь. Відповідно до результатів педагогічного експерименту учнів 5–8 класів, виявлено ряд проблем та розроблений комплексний підхід не тільки для їх уникнення, а й система завдань та вправ, методичні рекомендації для вчителів, що сприятимуть підвищенню якості знань підлітків основної школи

Ключові слова: *аналіз, синтез, завдання, літературні навички, експеримент, формування умінь, індивідуальна робота, педагогічні технології*

In the article it is addressed the issue of development in pupils of independent work skills with the textbook in Ukrainian literature and proposed methodological model for development of the necessary skills. According to the results of the pedagogical experiment of the pupils of 5–8 classes, it is identified several problems and developed an integrated approach not only for their avoidance, and the system of tasks and exercises, methodological recommendations for teachers that enhance the increasing quality of adolescents' knowledge at the basic school

Keywords: *analysis, synthesis, task, writing skills, experiment, formation of skills, individual work, educational technology*

1. Вступ

Однією з актуальних проблем викладання української літератури в школі є розвиток навчальних досягнень. Проблеми у навчанні виникають навіть у дітей, клінічні обстеження яких, як свідчать психологи, „... не виявляють у них грубої патології, а фіксують їх розвиток у межах нижнього краю норми чи відзначають середній рівень їх розвитку” [1].

Десятирічна модернізація освіти в Україні, що охопила всі рівні й ланки цієї системи, зумовила ряд соціальних та психологічних вимог до навченості підлітків. Питання розвитку в учнів умінь самостійної роботи з підручником української літератури є досить актуальною, оскільки, по-перше, на цьому етапі вивчається обов'язковий для всіх типів загальноосвітніх закладів систематичний курс літератури, який має забезпечити достатні для загальнокультурної підготовки знання, а, по-друге, йдеться про підлітковий вік – досить важливий етап життя людини, на якому поглиблюється тенденція до особистісного зростання, коли дитина, відкриваючи себе, докладає зусиль до становлення свого „Я”. До того ж, цей перехідний вік надто нестабільний, вразливий, і більше, ніж інші періоди життя, залежить від оточуючої реальності. Це означає, що підвищення рівня знань підлітків має стати фундаментом для формування людської індивідуальності, здатної до самопізнання і самореалізації.

Учителі знають, що кожен школяр, який не має органічних дефектів, може засвоїти знання в межах шкільної програми (Державного мінімуму), але під час навчання не завжди вдається досягти необхідного рівня засвоєння знань і вмінь. Так з'являється і стає стабільним низький та середній рівень навченості серед учнів, організація процесу навчання яких потребує від учителя виваженого індивідуального підходу. Застосування принципів особистісно зорієнтованого навчання, яке „надає

кожному учневі, спираючись на його здібності, нахили, інтереси, особисті цінності і суб'єктний досвід, можливість реалізувати себе в пізнавальній та інших видах діяльності...” [2] є підґрунтям, на якому словесник вибудовує сьогодні індивідуальну роботу з підлітками.

Проблема розвитку необхідних умінь та навичок учнів ускладнюється тим, що навіть його вивчення може мати безліч підходів, але за логікою наукового дослідження всі вони повинні бути згруповані в таких аспектах:

- 1) як учитель навчає;
- 2) як школяр навчається та як при цьому здійснюється його розвиток.

2. Аналіз літературних джерел та обґрунтування проблеми

Першому аспекту надають перевагу педагоги, другому – психологи. Так, дидакти (М. Данилов, В. Зайцева, З. Монозон, А. Плігін, С. Рівес) об'єктом дослідження визначають педагогічні умови, особливості навчально-виховного процесу, які сприяють розвитку навчальних досягнень учнів. Більшість учених і практиків (Б. Гершунський, І. Зязюн, О. Пехота, А. Плігін, С. Сисоєва, А. Ситченко, І. Якиманська) сьогодні все активніше визнають педагогічні технології прогресивним та ефективним засобом і формою трансформації теоретичних знань у практичну площину, адже кінцевою метою будь-якої педагогічної технології є гармонійний розвиток особистості дитини та досягнення гарантованого успіху. А. Плігін переконливо доводить, що педагогічна технологія повинна орієнтуватися не тільки на досвід вчителів, а й на сучасні вимоги суспільства до майбутнього покоління. Проведене дослідження навчального стилю вчителя дало змогу вченому дійти висновку, що незадовільну успішність частини учнів можна пояснити розлагодженістю особистого ко-

гнітивного стилю учнів з найбільш типовим стилем, притаманним сучасній школі [3].

Психологи (С. Максименко, Н. Максимова, О. Матвєєва,) зосереджуються на вивченні особливостей учнів, які мають низькі показники знань та вмінь. Продовжуючи розробляти на сучасному етапі концепцію розвитку особистості видатного вітчизняного вченого Г. Костюка, С. Максименко зазначає, що найефективніший шлях формування вищих психічних функцій – розробка й використання відповідних форм предметної діяльності, а не просто засвоєння знань, на чому фактично до цього часу будується вся система освіти [4]. Важко з тим не погодитися. За Л.Виготським, усе внутрішнє у вищих психічних функціях було колись зовнішнім, а сам їхній механізм – „зліпок із соціального [1]. Таким чином, сила, що спонукає людину до подальшого розвитку, саморозвитку й самоосвіти знаходиться не всередині, а зовні неї, тобто, правильно організуючи зовнішню діяльність дитини, отримуємо можливість впливати на її внутрішню діяльність, котра формується в процесі інтеріоризації зовнішньої діяльності.

Перспектива для розвитку в учнів умінь самостійної роботи криється в об'єднанні досягнень психологічної та дидактичної спадщини як вітчизняних так і закордонних науковців. *Організація ефективного навчання учнів полягає у розробці методичної системи формування необхідних умінь під час роботою з навчальною книгою, яка б враховувала набутий досвід минулого у поєднанні з принципами сучасного технологізованого навчання в Україні.* Саме застосування технологій навчання, як підкреслює А. Ситченко, дозволяє „...досягати заданого результату з найменшим педагогічним ризиком” [5].

Упровадження розробленої методичної моделі формування в учнів 5-8 класів умінь самостійної роботи з підручником української літератури передбачало самостійну роботу учнів над художніми творами, історико-літературним та теоретичним матеріалами, що у підручниках з української літератури для 5-х, 6-х, 7-х, 8-х класів. Зважаючи на те, що вивчення теорії літератури та історико-критичних матеріалів відбувається в органічному зв'язку з роботою над текстом виучуваного твору, навчальні дії та контрольні завдання охоплювали всі види змісту виучуваного літературного матеріалу в порядку його розгортання за етапами вивчення художнього твору. Так, під час вивчення художніх творів, яке охоплює різні етапи пізнавальної діяльності (підготовчий, читання, аналіз і синтез), належна увага приділялася формам і методам учнівської роботи та кожному з них, зважаючи на якомога повнішу суму педагогічних умов: а) родову і жанрову специфіку літературних творів; б) вікові особливості школярів; в) їхні читацькі інтереси й навчальні можливості; г) мотиви пізнавальної діяльності та ціннісні орієнтації тощо, до більшості складних літературних завдань і запитань, особливо літературних задач, застосувалися ситуативні схеми діяльності, спрямовані на вивчення і засвоєння мистецтва слова. У цьому випадку більше спрацьовують власне художні принципи пізнання: в єдності змісту і

форми, думки та почуття, активізуються психологічні методи вивчення літератури.

3. Мета та завдання дослідження

Зважаючи на мету дослідження, дослідити навчальний процес і створити систему завдань що розвитку необхідних умінь, розроблено і використано під час формувального експерименту таке навчально-методичне забезпечення:

- 1) методичну модель формування в учнів умінь самостійної роботи з підручником-хрестоматією української літератури;
- 2) програму експериментального навчання;
- 3) навчальні моделі опрацювання художнього та літературознавчого матеріалу;
- 4) засоби діагностики навченості школярів;
- 5) методичні рекомендації для вчителів та учнів.

4. Методичні основи педагогічного експерименту та його впровадження

Програму формувального експерименту розроблено на основі змісту навчальних програм та вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів-читачів з української літератури. Орієнтиром у виборі стратегії експериментального навчання літератури були знання і вміння, що їх мають засвоїти учні-читачі кожного окремого класу, а також світоглядні уявлення, які в них мають виникнути на основі прочитаного. У цьому контексті літературна компетентність учнів основної (базової) школи пов'язується із досягненням ними „належного рівня сформованості вміння читати й усвідомлювати прочитане”, що є ключовим для розвитку навчальної самостійності школярів, і формуватися воно в них має саме в роботі над книгою – як художньою, так і навчальною.

Для перевірки ефективності розробленої методичної моделі формування в учнів основної школи умінь самостійної роботи з підручником, проводилося спеціальне експериментальне навчання.

Впровадження запропонованої методики і діагностику навчальних досягнень учнів здійснювали вчителі в експериментальних класах. На допомогу їм у цій роботі надавалися навчальні моделі опрацювання художніх творів і теретичного матеріалу, біографічних відомостей про письменників, а також методичні рекомендації щодо їх реалізації у відповідних навчальних ситуаціях.

В арсеналі вчителя для цього психологічні теорії формування знань і вмінь та педагогічні проекти розвивального навчання, яке спроможне забезпечити учням здатність до самонавчання, що неможливе без їхніх особистих зусиль і формується під організуючим впливом учителя. В експериментальних класах під час вивчення художнього твору самостійна робота учнів відбувалася на всіх його етапах. У підготовчій роботі до вивчення художнього твору молодші й старші підлітки засвоювали або складали довідку про письменника, розповідали, використавши біографічний матеріал підручника, про цікаві епізоди з його життя; теоретико-літературний матеріал, який вважається інструментом ідейно-художнього аналізу твору, а також нерідко входив до

підготовчої роботи, адже учні повинні одержати уявлення про об'єкт, який збираються вивчати. Втім, експериментальне навчання показало, що біографічні відомості про письменника школярі мають засвоїти до первинного читання його твору, а теоретико-літературні знання – до і після прочитання, рідше – в процесі читання вивчуваного твору. Різниця між учнями контрольних та експериментальних класів була помітна в тому, що в першому випадку підлітки могли, переважно на середньому рівні навченості, самостійно переказати зміст прочитаного, проте не в силі так само висловлювати свою думку про значення твору, або в змозі розповісти про літературного героя і мають труднощі у визначенні прийомів його творення.

Активізації розвивального навчання літератури в експериментальних класах сприяла належна мотивація самостійної пізнавальної діяльності учнів, постановка літературної – до твору – задачі й навчальної задачі для опрацювання літературознавчого навчального матеріалу, а також настанов, інструктажів, „питальників” правил-орієнтирів на допомогу дітям. Про рівень усвідомлення дій під час самостійної роботи з підручником свідчить їхня спроможність уже в 5–6 класах складати довідку про письменника, вдумливо прочитати твір або уривок із нього, охарактеризувати образи-персонажі прочита-

ного твору і пояснити роль художніх засобів у розкритті характерів.

Учні експериментальних класів глибше усвідомлюють зміст і значення теоретичних понять із літератури, активніше застосовують теоретичні знання для характеристики прочитаного.

Розроблені в складі методичної моделі типи і структура знань і умінь є базовими у формуванні літературної компетентності учнів 5–8 класів і комплексної здатності самостійно працювати з художнім та специфічним науковим матеріалом. Системне розташування – від класу до класу по висхідній – літературні знання і вміння передбачають поступове їх опанування учнями, а рівні сформованості у певному класі служать орієнтиром під час переходу учнів на вищий щабель заданих умінь.

5. Апробація результатів дослідження

Результати навчання, контрольного та експериментального, дали змогу узагальнено визначити рівні сформованості в учнів 5–8 класів умінь самостійної роботи з підручником. Виявилось, що ці результати мають різницю в залежності від того, який саме матеріал підручника опрацьований: біографічний, теоретичний чи художній. Покажемо це на таблицях, що подають узагальнений результат (табл. 1)

Таблиця 1

Результати самостійної роботи учнів з біографічними відомостями про письменника

№ п/п	Класи	Рівні навчальних досягнень учнів							
		Високий		Достатній		Середній		Початковий	
		КК	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК
1	5 клас	5 %	9 %	28 %	46 %	40 %	33 %	27 %	12 %
2	6 клас	4 %	12 %	39 %	49 %	40 %	29 %	17 %	10 %
3	7 клас	4 %	16 %	30 %	52 %	51 %	25 %	15 %	7 %
4	8 клас	2 %	19 %	22 %	67 %	62 %	10 %	14 %	4 %
Всього:		15 %	56 %	119 %	214 %	193 %	97 %	73 %	33 %

Досить успішною була самостійна робота учнів з біографічним матеріалом, оскільки, по-перше, у підручнику подано цікаві й змістовні відомості про письменника і передбачені засоби їх активної рецепції, особливо у 5–6 класах (відомі рубрики); по-друге, знання про авторів у цих класах не регламентовані, й учні вільні у виборі біографічних фактів; по-третє, вчитель може задовольнити і стисла довідка про письменника, а про цікавий факт з життя письменника вони й так залюбки читають у підручнику, та ще й учитель

зверне їхню увагу; по-четверте, учням цікаво вступити таким чином у діалог: з письменником, його твором, підручником, учителем, іншими учнями тощо. Реалізовується природний інтерес людини до інших людей, і підручник для цього надає необхідний матеріал, а вчитель при цьому вказує шлях до їх взаємопорозуміння.

Водночас експериментальне навчання показало, що найбільш успішною самостійна робота учнів була з теоретичним матеріалом, який несе в собі інформацію (табл. 2).

Таблиця 2

Результати самостійної роботи учнів з теоретико-літературним матеріалом

№ п/п	Класи	Рівні навчальних досягнень учнів							
		Високий		Достатній		Середній		Початковий	
		КК	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК
1	5 клас	0 %	4 %	13 %	38 %	56 %	37 %	31 %	21 %
2	6 клас	0 %	5 %	18 %	42 %	55 %	25 %	27 %	18 %
3	7 клас	0 %	7 %	22 %	47 %	53 %	35 %	25 %	11 %
4	8 клас	3 %	9 %	22 %	62 %	50 %	23 %	25 %	7 %
Всього:		3 %	25 %	75 %	189 %	214 %	120 %	108 %	57 %

Хоча й меншими, але очікуваними виявилися результати самостійного опрацювання учнями художнього твору. Звичайно, ступінь самостійності визначався наявністю зразків чи пам'яток для виконання завдання, „згорнутими”, або „розгорнутими” орієнтовними основами розумових дій. У 5–6 класах рекомендації учням

до їх самостійної роботи були більш деталізованими, оскільки треба було відпрацювати кожну навчальну дію, як згодом, у 7–8 класах переходять у внутрішній план виконання, який чим далі глибше усвідомлює свої дії під час самостійного вправлення у виконанні схожих навчальних завдань (табл. 3).

Таблиця 3

Результати самостійної роботи учнів над текстом художнього твору

№ п/п	Класи	Рівні навчальних досягнень учнів							
		Високий		Достатній		Середній		Початковий	
		КК	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК
1	5 клас	0 %	6 %	22 %	56 %	57 %	21 %	21 %	17 %
2	6 клас	0 %	9 %	21 %	63 %	59 %	19 %	20 %	9 %
3	7 клас	0 %	11 %	20 %	63 %	52 %	18 %	19 %	9 %
4	8 клас	1 %	13 %	19 %	64 %	60 %	11 %	14 %	2 %
Всього:		1 %	39 %	82 %	246 %	220 %	69 %	74 %	37 %

Відносно високий результат самостійної роботи учнів теоретичним матеріалом пояснюється порівняно однозначним сприйняттям наукових фактів і забезпечується низкою спеціальних правил-орієнтирів щодо порядку їх опрацювання.

Найскладнішою, звичайно, виявилася самостійна робота учнів над текстом художнього твору, яка потребує знань про особу письменника та теорії літератури, так і орієнтовних основ свого виконання, ще ускладнена через неоднозначність художнього сприйняття.

Загалом, результати виконання контрольних завдань і поточного опитування учнів переконують у тому, що розроблена у дослідженні методична система ефективна і може бути рекомендована до більш широкого впровадження.

Отримані результати експериментального навчання дають змогу стверджувати:

1. Спеціальна організація самостійної роботи учнів з підручником значно підвищує ефективність розвивального навчання літератури.

2. Найбільш рухливою є частина учнів експериментальних класів із низьким рівнем сформованості навчальних умінь: від класу до класу їх число помітно зменшується. У контрольних класах цей показник зменшується значно повільніше.

3. Кількість учнів з високим і достатнім рівнем умінь у 7–8 класах в умовах експериментального навчання збільшується дещо інтенсивніше, ніж у 5–6 класах, що пов'язано з інтеріоризацією розумових дій старших підлітків.

4. Найбільший відсоток як в експериментальних, так і контрольних класах складають учні середнього рівня вмінь, однак і їх число в умовах інноваційного навчання невпинно зменшується на користь учнів із достатніми навчальними показниками.

6. Висновки щодо експериментального дослідження

Отже, результати впровадження у загальноосвітніх навчальних закладах експериментальної методичної системи переконують у її практичній доцільності. У цьому впевнюють і бесіди з учителями й учнями

експериментальних класів. Учителі, наприклад, на питання щодо прийомів організації самостійної роботи учнів на уроках української літератури виділили настанови, пам'ятки, правила-орієнтири, „питальники”, поновому оцінили роль у навчанні шкільних підручників. Частина вчителів визнала, що і до експериментальної роботи вдавалася до самостійної роботи учнів, проте не задумувалася на спеціальними прийомами її організації та проведення, зосереджувала увагу лише на контролі та оцінюванні готових результатів.

Учні, особливо 5–6 класів, в свою чергу, схвально відгукнулися про цікаві групові форми роботи, рольові ігри та інсценізації, самостійне опрацювання матеріалу підручника з опорою на схему дій або детальні рекомендації щодо способу виконання поставленого завдання. Старші підлітки більше виявили інтерес до пошукових схем пізнавальної діяльності. Усі опитані – вчителі й учні – погодилися з тим, що орієнтовні основи розумових дій слід застосовувати не лише до роботи над текстом художнього твору, а й до опрацювання теоретико-літературного матеріалу, довідкового та про письменників, який також містить сучасний підручник-хрестоматія з української літератури, діючий в основній школі.

Отже, пропонується методична система формування вмінь самостійної роботи з підручником української літератури сприяє оптимізації навчання, підвищенню його результатів і розвитку предметних компетентностей учнів.

Література

1. Выготский, Л. С. Умственное развитие детей в процессе обучения [Текст] / Л. С. Выготский. – М., 1985. – С. 144–146.
2. Фасоля, А. Мета, зміст, технологія уроку [Текст] / А. Фасоля // Дивослово. – 2004. – № 8. – С. 19.
3. Плигин, А. А. Личностно-ориентированное образование: история и практика [Текст]: монография / А. А. Плигин. – Москва: «КСР+», 2003. – С. 309.
4. Максименко, С. Саморозвиток суб'єкта навчальної діяльності [Текст] / С. Максименко // Психолог. – 2004. – № 5. – С. 2–5.
5. Ситченко, А. Л. Ще раз про технології літературного аналізу [Текст] / А. Л. Ситченко // Дивослово. – 2003. – № 2. – С. 59.

6. Кошара, Ю. М. До питання про сучасний підручник з української літератури [Текст] / Ю. М. Кошара // Українська література в загальноосвітній школі. – 2006. – № 2. – С. 15.

References

1. Vygotskij, L. S. (1985). Umstvennoe razvitie detej v processe obuchenija. Moscow, 144–146.
2. Fasolja, A. (2004). Meta, zmist, tehnologija uroku. Dyvoslovo, 8, 19.

3. Pligin, A. A. (2003). Lichnostno-orientirovannoe obrazovanie: istorija i praktika. Moscow: «KSP+», 309.
4. Maksymenko, S. (2004). Samorozvytok sub'jekta navchal'noi' dijal'nosti. Psiholog, 5, 2–5.
5. Sytchenko, A. L. (2003). Shhe raz pro tehnologii' literaturnogo analizu. Dyvoslovo, 2, 59.
6. Koshara, Ju. M. (2006). Do pytannja pro suchasnyj pidruchnyk z ukrai'ns'koi' literatury. Ukrai'ns'ka literatura v zagal'noosvitnij shkoliju, 2, 15.

*Рекомендовано до публікації д-р пед. наук, професор, член кореспонденції АПН України Ситченко А. Л.
Дата надходження рукопису 25.10.2015*

Кошара Юлія Миколаївна, аспірант, Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. вул. Нікольська, 24, м. Миколаїв, Україна, 54030, викладач, кафедра сучасних мов, Миколаївський національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова. пр. Героїв Сталінграду, 9, м. Миколаїв, Україна, 54025
E-mail: pegas082001@yandex.ru

УДК 378.046.4

DOI: 10.15587/2313-8416.2015.54280

САМООСВІТА ВЧИТЕЛЯ: ФОРМУВАННЯ ІК-КОМПЕТЕНТНОСТІ

© В. М. Орос

У статті розглядаються особливості формування основних складових інформаційно-комунікаційної компетентності педагога у процесі самоосвіти. Аналізується реалізація мотиваційної, когнітивної, суб'єктно-діяльничої та рефлексивної складових в залежності від рівня інформаційно-комунікаційної компетентності та з врахуванням специфіки самоосвітньої діяльності. Досліджено особливості впливу об'єктивних та суб'єктивних факторів на мотивацію підвищення рівня ІК-компетентності, висвітлено важливість розвитку комунікативних здібностей як чинника інформаційної інтеграції у педагогічну спільноту

Ключові слова: самоосвіта, інформаційно-комунікаційна компетентність, інформаційно-комунікаційна технологія, інформаційно- педагогічний простір

The article discusses the features of the formation of the main components of the IC competence of the teacher. It is analyzed the realization of motivational, cognitive, subject-activity and reflective parts depending on the level of informatively communication competence and taking into account the specific of self-education activity. The features of objective and subjective factors influence on motivation of increasing the level of IC-competence are investigated, importance of developing communicative skills is reflected as a factor of information integration into the pedagogical association

Keywords: self-education, informatively-communication competence, informatively-communication technology, informatively-pedagogical space

1. Вступ

Тенденції розвитку освітньої галузі як сфери діяльності людства вказують на зростання ролі двох основних ключових компетентностей педагога: соціальної та інформаційної. З впровадженням нових спрощених механізмів комунікації, доступу до інформаційних ресурсів, створення особистого електронного віртуального середовища зросло очікування до рівня саме інформаційної компетентності педагога, як платформи для підвищення рівня всіх основних складових професійної майстерності.

Виникло суспільне замовлення щодо підготовки майбутніх громадян як інформаційно компетентних, самостійних, соціально орієнтованих особистостей, готових до творчого і гнучкого застосування набутих знань в умовах неперервних технологічних нововведень, до використання переваг сучасних комунікацій-

них засобів, комп'ютерної техніки при здійсненні фахової діяльності. Підтвердженням цього є те, що впровадження в освітній процес сучасних інформаційно-комунікаційних технологій є одним з національних пріоритетів, визначених Національною доктриною розвитку освіти [1].

У цих умовах вчитель має не тільки бути обізнаним з новітніми методиками, але і застосовувати їх на практиці. Тому для вчителів нагальною є проблема пошуку шляхів формування своєї інформаційно-комунікаційної (ІК) компетентності.

2. Аналіз літературних даних та постановка проблеми

Сутність, структуру та зміст самоосвіти досліджено у працях [2–6]. Психологічні основи самоосвіти проаналізовані, зокрема, у роботах [7–9]. Шляхи